

Egy névtelen fordító a XVII. században. SZABÓ KÁROLY a *Régi Magyar Könyvtár* I. 745. száma alatt gazdagon kiállított és fametszetekkel bőven illusztrált imádságoskönyvet tart számon. A címlapján ezt olvassuk: Officium B. M. Virg. az-az, Aszszonyunk SZŰZ MARIA-nak Három külömb időre-valo SZOLOSMAJA. Melly ki-bocháttatott Ötödik PIUS, és Nyólczadik URBAN Pápa parancholattyából. A' Ngos Lippai György Esztergami Ersek Urunk engedelméből, Nyomtattatott Posonban; 1643.

A könyvecske keletkezésére, történetére vonatkozó gyér adatot csupán a pozsonyi könyvnyomtatónak 1643. február 16-án, Julianna napján kelt ajánlásában találunk, melyben ESZTERHÁZY Juliannának, ESZTERHÁZY Miklós nádor NYÁRI Krisztinától született leányának ajánlja munkáját. Nem derül ki azonban, hogy a középkortól nagy népszerűségnek örvendő Mária-kisofficiumnak ki a magyar fordítója.

A kérdés megoldását RÁTTKAY Györgynek 1652-ben Bécsben megjelent *Memoria Regum et Banorum Regnorum Dalmatiae et Slavoniae*...¹ című munkájában találjuk. Ernek 250–51. lapján DRASKOVICH János horvát bánról és magyar nádorról ezeket írja: „... Lubet hic ipsius pietati tantisper immorari: ut Virginis Deiparae frequentiori recoleret memoria devotionem, ejus Officium non solum pie attenteque recitabat, sed e Latina etiam in Vngaricam transtulit linguam, quo Latinae linguae ignaris pietati prodesset, ac Patrem Jacobum Nemethium Societatis Sacerdotem, ut praelo Posoniensi, occultato suo nomine subjiceret, suppeditato aere, petivit...”

A szövegben említett *Officiumban* a leírt kis könyvecsékét véltük felfedezni, melyet DRASKOVICH János (1603–1648) a latinul nem tudók használatára NÉMETHI Jakab jezsuitával, a pozsonyi nyomda vezetőjével névtelenül kiadat.

RÁTTKAY adatának hitelességét alátámasztja a *Memoria Regum* ajánlásának és bevezetésének néhány megjegyzése. Az „Epistola dedicatoria”-ban, mely ZRÍNYI Miklós horvát bánnak és öccsének, a vértanúhalált halt ZRÍNYI Péternek szól, ezt olvassuk: „Historicum de rebus Illyricis Opus, Drascouicio Pro-Regi a me destinatum, Tibi Pro-Rex Illustrissime Superi annuerunt; e voto coeli dignitatem accepisti, honos ipsi debitus vt sequatur, aequum est: nempe & Gentilium more quod arae vni sacrificandum destinabatur, nefas alteri admouere ducebatur...” A „Prologus ad Lectorem” pedig így kezdődik: „Petiuerat a me Johannes Drascouicius Prorex illustrissimus, imo Jure suo, quod in me Banus habuerat, exigebat; ut quod priuata de rebus nostris Historiarum lectione pro me collegeram, breui pagella, Regum, ac Banorum praesertim originem, seriem atque gesta in historiologiae formam redacta, e tenebris excitarem, & saltem utilitati posterorum nostrae gentis aperirem...” Majd alább szerénykedve így folytatja: „... Fruere proinde opere industriae Drascovicianae, beneuole Lector, & si quid tibi profuisse cognoueris, ipsi acceptum referas: nam & nos, si quem animum in superstitem indueramus, minime in defunctum exuimus...”

Tehát RÁTTKAY György (1612–1666) zágrábi kanonok, később kalocsai nagyprépost könyvének megírására a megbízást kortársától és földijétől, DRASKOVICH Jánostól kapta; vele közelebbi ismeretségben volt, és így az *Officiumról* idézett adatát a legkövetlenebb forrásból meríthette. Ezért állításának hitelességében nincs okunk kételkedni.

Egyébként több XVIII. századi kisebb történelmi összefoglaló munka is – rendszeren RÁTTKAY alapján – megemlékezik DRASKOVICH János fordítói tevékenységéről. Így a Nagyszombatban 1737-ben megjelent *Series Banorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae* című, doktori fokozatok elnyerésére készített ún. „libellus gradualis” majdnem betűszerint idézi RÁTTKAYT: „... Officium, ut dicimus MARIANUM latine conscriptum,

¹ RMK. III. 1794.

in Ungaricum idioma ipse transtulit, utque tacito suo nomine Posonii typis mandaretur, P. Jacobo Némethio Soc. J. commendavit . . .”² MUSZKA Miklósnak 1739-ben Kassán és SCHMITTH Miklósnak 1753-ban Győrben megjelent hasonló tárgyú könyvecskéi szintén említik ezt az adatot, de nem kifejezetten officiumról, hanem könyörgésekről („preces Dei parae sacras e latino in Hungaricum a se per otium versas . . .”) beszélnek.³ Ugyancsak így ír KATONA István is: „Concinnavit Preces DEI parae sacras idiomate Hungarico; vulgavit etiam Viennae libellum Christiano-politicum . . .”⁴

A felsorolt források nem szabatos szóhasználata okozza, hogy bibliográfiánk nem találva ilyen imádságoskönyvet, ezzel az adattal nem tudtak mit kezdeni. SZINNYEI például KATONA István fenti idézetére megjegyzi: „. . . én azonban egyiket sem ismerem . . .”⁵ — Határozatlan SOMMERVOGEL is. NÉMETHI Jakab irodalmi munkásságával kapcsolatban STOGER bibliográfiáját⁶ idézi: „Edidit lingua hungarica librum elegantium precum”. Majd hozzát teszi: „C'est, sans doute, l'ouvrage dont parle le P. Nic-Schmitth, a la p. 123 de la 2e partie de: Palatini Regni Hungariae (1753) . . .”. Majd hozzá az általunk is fentebb közölt idézetet SCHMITTH könyvéből és megjegyzi: „. . . D'après cela le livre n'est pas du P. Nemethi. Je ne trouve pas cet ouvrage dans Szabó”.⁷ Közel jut már a kérdés megfejtéséhez, de a pontatlan kifejezések miatt egészen megoldani nem tudja.

Milyen szerepe volt a kiadásban NÉMETHI Jakabnak? — Tudjuk róla, hogy 1644-ben, hetvenhárom éves korában Pozsonyban halt meg. 1626-tól a pozsonyi nyomdának nagytekintélyű prefektusa volt. PRAY György feljegyzéseiben, az 1635. évről olvassuk: „P. Jacobus Némethy Typographio Cardinalitio praefectus erat, qui Pazmani conciones, et controversias Hungaricas exterorum opera vulgavit . . .”.⁸ 1640-ben az ő kérelmére LIPPAY György esztergomi érsek a pozsonyi nyomdának engedi át FERENCZFFY Lőrincnek a királyi kancellária elhunyt titkárának bécsi nyomdáját. Ennek betűanyagát NÉMETHI restauráltatja.⁹ DRASKOVICH János tehát a legilletékesebbnek, NÉMETHINEK adja át fordítását és a kinyomatás költségeit fedező összeget.

Felmerülhet a kérdés hogy a „Pozsonyi könyvnyomtató” DRASKOVICH fordítását miért éppen ESZTERHÁZY Juliannának ajánlja. Feltételezzük, hogy a fordítótól kapott erre is utasítást. Erre vall a közöttük levő többszörös rokon kapcsolat. ESZTERHÁZY Julianna édesanyja ugyanis mint THURZÓ Imre özvegye ment újra férjhez ESZTERHÁZY Miklóshoz. THURZÓ Imre viszont testvéröccse volt DRASKOVICH János feleségének, THURZÓ Borbálának. A rokon szálak ezen az egyszerű sógorságon túl is bonyolódnak. ESZTERHÁZY Julianna ugyanis NÁDASDY Ferencnek, az 1671-ben lefejezett országbírónak lett a

² I. m. 175. l. — Szerzőnek Carolus WAGNER *Syllabus Regentum . . . et eorum Auctorum Enumeratio qui sub Anonymo, et qualia Opera edderunt* című, Pannonhalmán található kézirat KÉRI Bálint rhétort mondja. (ALSZEGHY Zsolt közlése.)

³ MUSZKA, Nicolaus: *Palatium Regni Hungariae . . . Cassoviae M.DCC. XXXIX.* (Az idézet a 123. lapról.) — SCHMITTH, Nicolaus: *Palatini Regni Hungariae . . . Jaurini M.DCC.LIII.*

⁴ *Historia Critica.* XXXII. 907. l.

⁵ *Magyar Irók.* II. 1079. — A „libellum Christiano-politicum” a Grázban, és nem Bécsben, 1610-ben megjelent GVEVARA-fordítás (*Horologium Principum*), melyet azonban a mi DRASKOVICH Jánosunk azonos nevű apja adott ki. KATONA összeeszeréli őket.

⁶ STOGER, I.: *Scriptores Provinciae Austriacae Soc. J. Viennae-Ratisbonae,* 1856.

⁷ SOMMERVOGEL, C.: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus.* Bruxelles—Paris, 1894—1900. Tome V. 1621.

⁸ Budapesti Egyetemi Könyvtárban. Pray, XVIII. 2. sz. kézirat.

⁹ IVÁNYI—GÁRDONYI—CZAKÓ: *A királyi magyar egyetemi nyomda története.* Bp. 1927. 40—41. l.

felesége; leányai közül pedig kettő DRASKOVICH János fiaihoz ment férjhez.¹⁰ Az *Officium* ajánlásában azt olvassuk, hogy a fordítás „több aitas Uri Asszonyok” ismételt kérésére készült. A kérelmezők között bizonyára első helyen a DRASKOVICH János hitvestársát, Borbála asszonyt katolikus hitre térítő sógornő ESZTERHÁZY Julianna állott, akit 1643. február 16-án névünnepén az ízlésesen kiállított Mária-officiummal lepett meg.¹¹

HOLL BÉLA

Budai vonatkozású mű szerzőjének megállapítása. 1733-ban jelent meg az 1686. évi ostromban lerombolt Buda fejlődéséről beszámoló *Neu aus seinem Stein-Hauffen wiederum aufwachsendes Ofen, oder kurtze Beschreibung wie diese königliche Hungarische freie Hauptstadt zu jetzigen Zeiten bestehe. Buda, 1733. 8° IV. 87 l. c.* mű, melynek hazánkban (a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtártól nyert értesülés szerint) egyetlen példánya a Budapesti Történeti Múzeum ujkori osztályának állományában van.

A művet az eddigi irodalom névtelenként tartotta nyilván. Buda város tanácsülési jegyzőkönyveiben (Budapesti I. sz. Állami Levéltár) két oly feljegyzésre bukkanunk, melyek alapján – valamint annak figyelembevételével, hogy 1733-ban tudomásunk szerint más budai topográfiai jellegű mű nem jelent meg – kétségtelenül megállapítható, hogy a mű szerzője VÁNOSSY Ferenc budai polgár, szenátor és polgármester, akit nem sokkal a könyv megjelenése után meglehetősen zajos körülmények között távolítottak el a polgármesteri székből.

A két feljegyzés szövege a következő:

I. 1732. szeptember 1. (Budai tan. ül. jkv. XXXIV. 266.): „Nachdeme H. Vanossy die von ihme componirte Beschreibung der Statt Ofen und Baädern dem Rath dedicirt, also wird solche sumptibus civitatis drucken zu lassen.”

II. 1733. február 6. (Budai tan. ül. jkv. XXXV. 49.): „Nottenstein Johann Georg bittet die 800 St. gedruckte exemplaria der Beschreibung jezigen Standes über hiesige König. Freye Hautt Statt Ofen, darinnen befindlichen warmen Baadern und Capellen so 45 fl. Austrag anzuweisen. *Deliberatum:* Das Ober Camer Amt hat die 45 fl. zu bezahlen.”

A feljegyzésekből a szerző nevén kívül a nyomda neve, a példányszám és az előállítási költség is kétségtelenül megállapítható.

TÓTH ANDRÁS

Még egyszer a rablókiadásokról. A magyar rablókiadások kérdésével nem először foglalkozom (vö. *Magy. Könyvszle* 1938. 158–160. és 1956. 244. l.). A XVIII. század, ez az eredeti és fordított magyar szépirodalmi művekben 1772-ig, BESSENYEI György fellépéséig oly szegény század, régi magyar művek új kiadásával elégitette ki a magyar közönség olvasási szomját. Új, szórakoztató művek alig jelentek meg. A bevándorolt német nyomdászok nemcsak iparosok voltak, hanem a hazánkban is kezdődő kapitalizmus vállalkozói, akik felfedezve a könyvkiadásban rejlő üzleti lehetőségeket,

¹⁰ NAGY IVÁN: *Magyarország családai*. Pest, 1857–68. III. 390. l., IV. 82, VIII. 19. l., XI. 202. l.

¹¹ Az ajándékozásnak legközvetlenebb bizonyítékát abban a jelenleg hozzáférhetetlen ezüsttokos példányban sejtjük, melyet SZABÓ Károly a Nemzeti Múzeum régiségtaráiban tartott számon.

egymás után kutatták fel azokat a régi magyar műveket, amelyeknek kiadásával pénzüket haszonnal megforgathatták. *A szerzői tulajdonjog és az alányomtatók* című cikkemben (Magy. Könyvszle 1938. 158–160. l.) közöltem azoknak a műveknek jegyzékét, amelyeket e század nyomdái, főként magán nyomdászai e korban kiadtak (BREWER, LANDERER, TRATTNER, SIESS, ENDTNER, SPAISER, STRAIBIG, WEBER, NOTTENSTEIN stb.), pontosabban *utányomtak*, vagy a múlt század első évtizedének szavával élve, „*alányomtatattak*”. A Salamon és Markalfról szóló tréfás elbeszélés a XVI–XVII. században megjelent sokszor, ötször bizonyosan (l. SZABÓ: RMK), a XVIII. században is hat-szor bizonyosan, de valószínűleg többször is, mert például a tulajdonomban levő, 1738-as kiadást PETRIK nem ismeri. Ez utóbbi kiadásnak a címlapján ez olvasható: „Mostan újjobban az előbenyi bótú-fogyatkozásokból másodszer az Budai Typographia költsé-gével nyomtatásban ki-adatott. — Nyomtatott Budán Veronica Nottensteiné [!] Özvegnél, 1738. esztendőben.” Tehát ezt megelőzőleg is lehetett egy XVIII. századbeli (sajtóhibával teli) kiadása, melynél NOTTENSTEINNÉ jobbat akart nyújtani a magyar olvasóközönségnek.

Az általa kiadott *Salamon és Markalf*, ha nyelvi, helyesírási szempontból nem kifogástalan és hibátlan is, de nem is bosszantóan rossz kiadás. Mert van ilyen is. Nem a nyomdai betűk a rosszak, hibásak, hanem a szöveg. Nemesak a helyesírásban vannak hibák, hanem az értelemben is, ami gyakran teljesen el is vész.

Lássuk például GYÖNGYÖSI István *Porából meg-éledett Phoenix Avagy ... Kemény János ... emlékezete* című mű 1693-i, lőcsei és 1758-i, budai kiadását, amely utóbbi LANDERER Leopold Ferenc vállalkozásában és nyomdájában jelent meg. Az 1693-i kiadás adatait a BADCIS Ferenc-féle akadémiai új kiadásból vesszük (*RMKöltTára*, GYÖNGYÖSI. II. 1921.).

Lőcse, 1693

Buda, 1798

Kezdette Annával mint ösméretséget (14)	Kezdeté Annnyával mint ésméretségét (A2)
A' Lónyai-háznak választott virági (15)	A Lonyi házának ... (A2v).
A' többinél hővebb ragyogvánt viselő (16).	A többinél hővebb ragyogván viselő (A3).
Igy a' vig tavasz-is sok virág nevelő (16).	Igy a' vig tavasz-is sok virágra velő (A3).
De kösztők a' Rósa kedvesb s-eléb kelő (16).	De közöttök Rósa kedvesb 's alább kelő (A3)
Mindeneknél drágább ára, s böcsössége (16).	Mindeneknél drágább ára, 's bölcseisége (A3)
Mint az éh madarak a' szemes szérőre (17).	Mint az éh madarak a' szemei szürre (A3v).
.... Bocskai Istvánnak (18).	.... Bocshori Istvánnak (A3v).
Az Hadadi testnek szomorú torából (20).	Az Haláli testnek szomorú torából (A4v).
Aklában vezette a pásztor-is nyáját (21).	Ablakán ..... (A4v).
A mulató üdőt a' setét el-zárván (22).	A mulató üdőt a' szelet elzárván (A5v).
De a' jó Istenek talán nékem hatták (28).	De a' jó Igennek talán nékem hatták (A8).

Nem szaporítjuk a példákat. Ennyiből is nyilvánvaló, hogy a vállalkozó német nyomdász, LANDERER Leopold Ferenc vagy az az alkalmazottja, akit a mű sajtó alá rendezésével vagy korrigálásával megbízott, sem a magyar nyelvet nem tudta, sem a magyar történelmet nem ismerte. Magyar ember nem hagyta volna meg a szövegben BOCSKAI nevének BOCSHORI, a LÓNYAI házának LONYI házának alakját és ilyen értelmetlenségeket, mint „a vig tavasz-is sok virágra velő” vagy: „Mint az éh madarak a szemei szürre” stb.

LANDERER Leopold Ferenc nem mint a kultúra terjesztője jött Magyarországra, hanem mint vállalkozó, s nem a magyar kultúra felvirágoztatása lebegett szeme előtt, hanem a jó üzlet. S ezért nem fogadott magyar kiadványaihoz magyar tanult embert, akinek fizetnie kellett volna, hanem egy-egy nyomtatott könyvnek új kiadását vagy maga, vagy családjának valamelyik magyarul kissé már tudó tagja rendezte sajtó alá.

Nem olyan nyomdász volt, mint a XVI. században HELTAI Gáspár, aki bár szintén nem volt magyar eredetű, igyekezett nyelvi és helyesírási szempontból az első kiadásnál tökéletesebb utányomást előállítani (pl. WERBÓCZI új kiadását), és ez sikerült is neki. LANDERER Leopold Ferenc és bevándorolt nyomdásztársai később nagy szolgálatot tettek a magyar könyvkiadásnak, de első nyomtatványaikkal aligha érdemelték ki a magyar olvasóközönség elismerését.

Ha idegen volt is a nyomda tulajdonosa, már a XVII. században is tudott pontos magyar szöveget adni vagy a szerző, vagy a nyomdában alkalmazott korrektor segítségével. KÁLDI György biblia-fordítása Bécsben jelent meg 1626-ban, a „Coloniai udvarban”, FORMICA Máténál, s pontosabb szedést, nyomást e korban aligha találunk. Számos régi magyar könyv jelent meg Krakkkóban, Bécsben, Grácban, Amszterdamban, Frankfurtban stb., s az olvasó sokszor nem is érzi, hogy magyarul nem tudó idegenek közreműködésével. Ha a szerző nem volt is jelen e művek szedésénél, korrigálásánál, bizonyára jelen volt a fizetett magyar szedő és korrektor. LANDERER Leopold Ferenc 1758-ban még nem tudott jól magyarul, de elbizakodott nyomdász volt, bízott magában, hogy nyomtatott idegen nyelvű szöveget pontosan át tud szedni.

Ritka eset volt, hogy az újkiadás pontos mása lett volna a régi kiadásnak. ILLYÉS István *Fasciculus Miscellaneus* (Nagyszombat, 1710) című művének tizenöt évvel később megjelent új kiadásáról (Nagyszombat, 1725) első rátekintésre azt hittem, hogy címlapkiadás, alaposabb megvizsgálása alapján azonban megállapítottam, hogy — bár a második kiadásban benne van az első kiadás sajtóhiba-jegyzéke, bár a sorvégződések, lapvégződések az órszók kevés eltéréssel azonosak — az új kiadás újraszedés alapján készült. Egyébként érdekes megemlíteni, hogy a sajtóhibák jegyzékében felsorolt hibákat a második kiadás részben kijavította, részben benne hagyta, részben új sajtóhibákat követett el.

A XVIII. század végén jelent meg *A Jó illatú Rózsás kert* című könyv, először Egerben, a Püspöki Oskola nyomdájában, 1775-ben, másodsor Pesten „Trattner betűivel”, 1795-ben. A két szöveg, jelentéktelen eltéréseket leszámítva, azonos, de helyesírásban és egyes szóalakokban különböző. Az egri püspöki nyomda kiadásában megjelent *Rózsás kert* helyesírása katolikus (fonetikus), a TRATTNERÉ református (etimologikus), de mind a két szövegben vannak átütések egyik helyesírásból a másikba. Hogy a század végén egy katolikus imakönyvet református helyesírással nyomtattak ki, azt RÉVAI Miklós hatásával lehet magyarázni.

A század végén a bevándorolt német nyomdászok már éppen olyan jó nyomdai munkát végeznek, mint a magyar tanári felügyelet alatt levő egyházi nyomdák (Eger, Nagyszombat, Pécs, Debrecen, Kolozsvár stb.).

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

M. Tótfalusi Kis Miklós hazai betűi. 1940-ben megjelent *Régi hazai nyomdák mintakönyvei* című tanulmánykötetemben szó esik az 1723-ban kiadott első magyar nyomdai „betűmintakönyvről vagy füzetéről”. E kiadvány létezéséről a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának katalógusa tanúskodik. Ott egy katalóguscédulán ez áll: „Specimen typorum, quorum matricies prostant apud heredem Nicolai Kis de M. Tótfalu. Claudiopoli, die 6. Januarii 1723., per Sam. Pap Telegdi, typogr. In 4°.” TELEGDY PÁP, a kolozsvári ref. eklézsia nyomdájának akkori, M. TÓTFALUSI KIS Miklóst követő vezetője tehát a nyomda betűiből, melyek egytől egyig TÓTFALUSI KIS úthon alkotott betűi, valamiféle mintasorozatot készített. Ez a kiadvány azonban, mint azt már említett tanulmányomban sajnálattal megállapítottam, abban a kolligátumban, melyben könyvtári helyrajzi száma alatt benne kellett volna lennie — nem volt meg. Könyvem készül-

tekar a magyar betűmintakönyvek ez elsejének és legfontosabbikának föllelése érdekében az ország minden számottévő közönyvtárával leveleztem. Hiába. A keresett nyomdai mintakönyv vagy füzet nem került elő. Most, különös véletlenből, e tárgy köztem s egy, az előzményekről mit sem tudó, jeles gyűjtőnk között megkésve történetesen szóba került — és az illető „miért nem szóltál előbb!” megjegyzés kíséretében, a legtermészetesebb mozdulattal elővette azt gyűjteményéből. Leggondosabb gyűjtőnaplójának följegyzése szerint 1909-ben szerezte Nagybányán. Azonnal engedélyt kértem e rég keresett ritka darab publikálására. S azt a legnagyobb készséggel meg is kaptam. Köszönet érte.

Ez érdekes nyomtatvány első megpillantásakor azonnal megállapítottam, hogy TELEGDI PÁP Sámuelnek ez a M. TÓTFALUSI KIS Miklós betűit tartalmazó *Specimen nem nyomdai úton sokszorosított külön nyomtatvány*; nem *Specimen* a szó szokásos könyvtörténeti értelmében — hanem nyomdai házi használatra készült, különböző könyvek kivágataiból tetszőlegesen összerótt s egy ívrétű írópapírra felragasztott betűminta-lap. Minden kétséget kizáróan igazolja ezt egyrészt némely lap alján alkalmazott s a következő oldal vagy lap kezdőszavát jelezni szokott *őrszó*, vagy egyebütt egy-egy *ív-jelzet*, másrészt — éles megvilágításban — minden lap másik oldaláról (verzőjáról) a fölragasztáson is áttetsző nyomtatás. Hyszerű betűkollekció összeállításával, M. TÓTFALUSI KIS *íthoni* nyomdászi működésének egy lapra sűrített bemutatása s amsterdami *Mintalapjával* való összehasonlítása céljából *M. Tótfalusi Kis Miklós amsterdami betűmintalapja* c. tanulmányom (Magy. Könyvszle. 1942. 370. l.) mellékletén magam is kísérleteztem. Föltehető, hogy TELEGDI, minthogy néhány saját s a nyomda KIS idejéből való régebbi kiadványát már úgysis földarabolásra — nem *egy* ilyen *Speciment* ragasztott össze, hanem mingyárt többet. Ezeket a kivágatokat azután, a betűk különböző típusainak megfelelően, nyomdász szak-címekkel látta el — *kézírással*. Hogy a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának egykori példánya is ilyen lehetett, abban semmi kétségem. E példány címe ui. a katalógus pontos címfölvétele szerint betűről betűre megegyezik itt bemutatott (*1. kép*) példányunk címével. Ezek alapján, minden kétséget kizáróan megállapíthatónak vélem, hogy TELEGDI PÁP *soha külön, nyomtatott „Speciment” nem készített!* S ennek nem is lett volna különösebb értelme. Hiszen a húsz esztendeje váltig egyazon, jócskán megkopott betűkkel dolgozó nyomda még ilyen „reklámyomtatvány” csábítása révén sem igen számíthatott volna nagyobb rendelőkörre. S ha ezt elérte volna is — vajon fokozhatta volna-e teljesítőképességét ez a kicsinyke-kis „üzem”? Az eklézsia s a „külső” rendelők gyérescske nyomtatásbéli szükségletének: tankönyveknek, naptáraknak, imakönyveknek, halotti beszédeknek nyomtatási mintájául, *választásra* pedig néhány, leginkább használatos szöveg-betű (nyomdásznyelven: kenyérbetű) s verzális régebbi, kész könyvben való bemutatása is megtette volna. Erre pedig elegendő lett volna akármilyen, a nyomdában heverő kész könyv vagy rontott lap. TELEGDI azonban mégis összeállított házi használatra ilyen mutatványlapot. Hogy ebben a nagy elődre való kegyeletos visszaemlékezés s a vele és jeles betűivel való büszkélkedés is közrejátszhatott az utódban, még ilyen házi használatra készülő betűmutatványlap összeállításában is, azt — becsületére! — meg kell állapítanunk TELEGDIRŐL. Már maga az a tény, hogy — merőben szokatlanul és szükségtelenül ilyen *Speciment egyáltalán* készített, arra mutat, hogy *követte* KIS *példáját*, ki, mint tudjuk, még Amsterdamban kiadott (valóban: *kiadott!*) egy ilyen hatalmas *Mintalapot* (mását l. a Magy. Könyvszle 1942. évi IV. füzetének mellékletén), fuzóriája nemzetközi hírének öregbítésére, s *valóban* rendelőköre növelése céljából. S hogy TÓTFALUSI KIS Miklósnak ez az amsterdami betűmintalapja nem volt ismeretlen TELEGDI előtt, azt joggal föltételezhetjük. Másképp hogyan jutott volna eszébe éppen Kolozsvárt *holland nyelvű* kéziratossal fölírással látni el *Specimenje* egyes betűcsaládait? Teljesen betűhűen KIS nyomán. Hogy miért nem lett terjedelmesebb ez a betűmintalap, s miért

csak 8—9 betűfélét mutogat? Egyszerűen: nem volt többre szükség, s kész könyve vagy megmaradt, heverő íve sem igen volt több a nyomdában — fölszabdalható. A héber nyelvű szövegrész — egyébként még TÓTFALUSI KIS egy 1699-ben megjelent tisztára héber nyelvű nyomtatványából (maradt belőle elég példány a nyomdában!) — szerepeltetése a hevenyészett mintalapon, csak annak megmutatása kedvéért történt, hogy a nyomdának íme héber betűje is van! S teljesíteni tudja netáni héber-idézetes biblikus tanulmányát.

A kivágott és erre a *Mintalapra* fölragasztott nyomtatványrészek — már amennyire megállapíthattam — a következő könyvekből valók:

1. A *(Canon Romei)n* és a *Clein Canon Cursiv* valamilyen megállapíthatatlan nyelvkönyvből valók. Ezek a betűk egyébként a *Mintalap* legszebb betűi. S bár mind KISÉI, az amsterdami kánon-betűkhöz, különösen annak kurzíváihoz nem foghatók. A hosszú s gracilitása itt már elesetlenedik. S általában a betűk öblei tágabbak az amsterdamiakénál. Pedig hiszen éppen az egyes betűk tömörsége az, ami KIS amsterdami sorainak sűrűségét megadta, s az egyenletes pergést biztosította.

2. Az *Augustin Romein* és az *Augustin Cursiv* betűk szövege egy iskolai latin — magyar imakönyvből van kivágva.

3. A *Median Rom(ein)* s az azzal egy kivágon szereplő verzálisok Michael SZATHMÁRI: *Physica contracta, in usus Collegii S. P. Maros-Vasarhelyensis*, Claudiopoli, impr. Sam. P. Telegdi 1719. c. könyvéből valók. A verzálisokkal nyomtatott *Ajánlás* KÖLESÉRI Sámuelnek szól. (Azonos íven — §₁ & §₄ — a *Bevezetés* végével.)

4. A *Median Cursiv* egy Mária Magdalénáról szóló népies széphistóriás énekből való.

5. A *Descendian Romein* és a *Descend(ian) Cursiv* egy latin nyelvtanító könyvből, egy *Vestibulum Latinitatis*-ből származik.

6. A *Desc(endian) Quotae vel Notae* egy imakönyv énekes részéből való. PAP itt eltér KIS holland nyelvű fölírásától. Az amsterdami mintalapon az ilyen kottanyomásnak *Descendian Nooten* a fölírása.

7. A *Desc(endian) Hebr(aeus)* a *Breviarium Biblicum sive quatuor priora capita Geneseos Hebraice edita*. Claudiopoli, ex off. Nic. Kis de Tótfalu, anno 1699. (R. M. K. II. 1953.) című, teljesen héber betűkkel nyomtatott könyv első lapja (a₂ ív).

8. A *Garmondt* [sic!] *Romein* betűmutatvány egy naptár *Prognosticon* függelékéből való.

9. A *Garm(ond) Cursiv* egy imádságoskönyv tartalomjegyzékéből.

Más kérdés persze, hogy TELEGGI PAP nyomdászkeszültsége méltó-e KIShez — s még csak azokhoz a kopottas, de mégiscsak KIS-féle s ennél fogva szép betűkhöz is? S tudott-e csak megközelítően is úgy nyomtatni, mint nagy elődje? Ha ezt a szegényes kis mintakollekciót egybevetjük M. TÓTFALUSI KIS amsterdami, rendkívül gazdag és mesterien nyomtatott betűmintalapjával, lehetetlen azonnal meg nem állapítanunk az óriás különbséget a nagy nyomdász és a kis utód között — bárha mindkettő ugyanazokkal az eszközökkel élt is. KIS *nyomatásképe* mind e mintalapján, mind amsterdami *Bibliájában*, de még hazai nyomtatványaiban is páratlanul szép: a tükör tömörsége, a szavak egymástól való *kicsiny* távolságának szedéstörvénye, mely, mióta csak az ő nyomdászat meghozta, fönnáll, KISnél *mindig* hibátlanul érvényesül. Ettől a leglényesebb nyomtatáskompozíciós elvtől soha el nem tért! Ezzel szemben TELEGGI PAP ennek a nyomtatásesztétikai főtörvénynek tökéletes elhanyagolója — vagy nemismerője. Sorai túlságosan lazák. Ahelyett, hogy tömörítené a sorokat, teljesen indokolatlanul, fölöslegesen nagy szóközöket iktat szövegébe, s ezzel föltagolja, megbontja a sor egységét, hézagos tükröt hozva létre. Kitészik ez e mintalap néhány példájából is, s ezért is mind közül legszebb tükre a még KIS nyomtatta héber szövegnek van. Egyszóval,

mint azt már *Régi hazai nyomdák mintakönyvei* c. tanulmányomban megállapítottam: „a rajongás a nyomtatóművészetért, a mesterségbeli gondosság — Kis jellemző saját-ságai — egészen kialudni látszottak az utódban...”

Mégis örülnünk kell, hogy ez a *Specimennek* titulált összeállítás előkerült, mert így legalább kiderült, hogy TELEGGI PÁP *nem nyomtatott mintalapot*, s ezzel tisztázódott az első magyar betűminta-mutatvány — igaz, hogy csak általam vitatott — kérdése. De még azért is, mert ezzel az itt ismertetett s bemutatott darabbal amúgyis gyér nyom-dai műhelyemlékeink száma ismét gyarapodott eggyel. S ez az egy — ha közvetve is — halhatatlan Kisünk emlékét idézi.

SZENTKÚTY PÁL

Női olvasómozgalom a múlt század közepén. A magyarországi női lapok tanulmányozása közben a *Nők Lapja* 1871. évi 28. számában (aug. 9. 230. l.) érdekes közlemény hívta magára figyelmemet. Ez a rövid közlés a „tordai olvasó nőegyletet” ismerteti. A lap előző számában ui. a szerkesztő, b. EGLOFFSTEIN Amália *Utinapló*-jában (219 l.) megemlékezik az egylet „szép kis könyvtára”-ról, „melyben hazánk irodalma és a külföld termékei (ezek fordításban) képviselve vannak”. A szerkesztő — talán Tordáról kapott sürgetésre — ezt a szűkszavú méltatást kívánja, úgy látszik, kiegészíteni, amikor a következő számban ismerteti a szóbanlevő „olvasó nőegyletet”.

Az olvasóegyesületek akkor már nem újdonságok Magyarországon, de női olvasó-egylet nem sok működhetett. — Az egyesület könyvtárának jegyzékét minden évben kiadták, de sem ezeket a jegyzékeket, sem az alapszabályokat nem sikerült felkutatni. Az alapszabályokat tehát csak az említett cikkből ismerjük. Eszerint az egylet célja: „olvasás és művelődés terjesztése minden irányban, de csak magyar nyelven”. A 2. §. szerint tagja csak nő lehet; a 3. §. a „részvényt” szabja meg, ami abban az időben évi 3 forint volt; a 4. §. az egylet igazgatásmódját állapítja meg, míg az 5. §. a könyvtárnok kötelességeit részletezi. Volt még egy „pótlékcikk” is, mely az olvasókat illető szabályo-akat tartalmazta.

Torda nem nagy város, lakosainak száma 10 000 alatt volt,¹ de Erdélynek népes-ségben ötödik városa, és nagy történelmi múltja, valamint kiemelkedő közművelődési szerepe van. Nagy felkészültséggel és komolysággal tárgyalja ezt ORBÁN Balázs *Torda város és környéke* c. 1889-ben megjelent monográfiája. E könyv foglalkozik² a tordai olvasó nőegylettel is. „*Ez egylet 1844-ben alakult*” — mondja — „tehát a miként a tordai casino ez is *első volt Erdély ilynemű egyletei közt*”. — Érdekes, hogy ORBÁN, aki Erdélyről, ill. a Székelyföldről több művet írt, alapos ismerője az erdélyi viszonyoknak, és mintegy a kortárs szemével is nézi az eseményeket, figyelmen kívül hagyja a kolozsvári „főasz-szonyságok olvasótársaságát”, amely pedig 1839-ben alakult.³ Nehezen hihető, hogy ORBÁN Balázs ne tudott volna erről a kolozsvári hasonló egyesületről. Valószínűleg az „ilynemű” szón van a hangsúly, mikor az elsőséget említi. A „főasszonyságok” könyvtára, amint a neve is mutatja, inkább arisztokratikus egyesülés, ami megvalósulhatott Erdély

¹ LÁNG József—JÉKELFALUSSY József: *Magyarország népességi statisztikája*. Bp. 1884. 131. l., mely szerint az 1880-as népszámlálás Tordán 9434 lakost talált.

² 470. l.

³ SZEMZŐ Piroska: *A kolozsvári „főasszonyságok” könyvtára 100 esztendővel ezelőtt*. Magy. Könyvszle. 1940. 171—172. l.